

A Strategy to Appropriately Encounter the Modern Technological World: a Comparison of Nasr and Feenberg's Perspectives

Sayyed Morteza Tabatabaee*
Gholamhossein Tavakkoli**

Abstract

This paper is going to introduce and compare Seyyed Hossein Nasr and Andrew Feenberg's views on technology, and speak of their different solutions to get rid of the problems of modern technology. And finally, it presents a strategy which is approved by both of them and helps us to deal with technology better. The order of the issues discussed in the article is as follows: firstly, their discussions with regard to the technology in three areas of nature of the modern technology, its pathology, and the proposed solution to deal with its problems will separately be presented; secondly, their views are compared and their common points as well as their differences in the three areas and in general are pointed out; and eventually, a consensual solution to encounter this modern phenomenon better is provided.

Nasr believes that modern technology after industrial revolution is essentially different from traditional technology. Unlike traditional technology, modern technology has a secular humanistic value orientation, has a close relationship with modern dominating science, and has cut off its relationship with art. This technology has done a lot of damages to the human in three areas of individual life, social life, and environment including the decline of creativity and skill, dullness and boredom, the increase of greediness and consumerism, and the emergence of spiritual crisis (individual life), population explosion, and the intensification of global poverty along with the social class gap (social life), air pollution, global warming, extinction of many animal species, and abusing the animals for medical experiments (environment). To encounter this modern phenomenon and its damages, Nasr believes that we should avoid modern technology and return to the traditional technology as much as possible. However, Andrew Feenberg takes a non-essentialist and historical look at modern technology and states that it should be examined in two different levels: 1. Primary level of decontextualizing and 2. The level of recontextualizing. Accordingly, in the early level of instrumentalization, the instruments and humans are separated from their original contexts

* Ph. D. Student of Philosophy, University of Isfahan, Isfahan, Iran (Responsible author)

Morteza.tab64@gmail.com

** Associate Professor, Department of Philosophy, University of Isfahan, Isfahan, Iran

tavacol@yahoo.com

Received: 11.04.2016

Accepted: 01.05.2017

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

based on their affordance and in the form of some tools and machines are only reduced to their useful features. But, in the second level, regarding some social requirements such as aesthetic and ethical consideration, these simplified objects which are in the form of tools and machines are designed and, in fact, recontextualized. Feenberg takes three major features for technology into account: 1. Social relativity, which means that the success of the technology is defined differently in different communities; 2. Value-orientation: what it wants to say is that in the second level and based on various designs, technology brings along certain values; 3. Undetermination: which is saying that technology does not have unilinear progress, and people can change its evolution process. With regard to the pathology of the modern technology, Feenberg follows the leaders of Frankfurt School, and mostly emphasizes the damages which lead to the increase of global poverty and social class gap. Finally, his solution is to democratize the designing and producing process of technology; that is people should try really hard to gain enough information about various types of technology and by planning the protest campaigns either correct or stop the production of harmful technologies.

Comparing these two point of views, one can say that at least apparently when it comes to providing a strategy not only do they reject each other's solution, but also contempt and ridicule one another. However, as far as the pathology is concerned, they have many common points. Unlike Feenberg, Nasr, first of all, does not mention any positive points about modern technology at all, and has a very pessimist look at the consequences of this phenomenon. Secondly, Nasr believes that these damages are caused by modern technology, but Feenberg argues that the damages are caused by the designing phase of some of the technologies. Thirdly, contrary to Nasr's pathology, Feenberg's pathology does not talk of spiritual pathology and is only concerned with worldly and material issues. Finally, the comparison shows that these differences are due to the fundamental differences between the two in the important stage of phenomenology of technology, because Nasr has an essentialist and quite negative view toward technology, but Feenberg's view is historical and constructive. Despite the fact that both of them consider technology as an unneutral and value-oriented phenomenon, Nasr believes that technology has a special culture, that is the materialistic culture of the earth which is pursued by great greed while Feenberg does not think so. At last, Nasr speaks of reforming the production of modern technology so desperately that one senses determination, but Feenberg, pointing out undetermination, rejects this desperate view.

Regarding the large number of differences between these two views, at the first glance it seems that finding a consensual solution would not be possible; however, given that both of these thinkers put the main burden of responsibility on the users and peoples' shoulders, one can come to one consensual strategy: people should say no to the technologies which are in conflict with their desired culture as much as possible, and also avoid buying and using damaging technologies. This type of dealing, as Nasr believes, requires standing up to the disruptive technology, and, as Feenberg expects, is quite democratic and popular. In other

words, showing no passivity in the face of the disruptive technologies, and actively boycotting them is a sensible and effective deed which provides a better future for mankind.

Keywords: Modern technology, alternative technology, traditionalism, critical theory of technology, Nasr, Feenberg.

Bibliography

- Feenberg, Andrew (1996), "Marcuse or Habermas: Two Critiques of Technology", *Inquiry*, vol. 39, p. 45-70.
- ----- (1999), *Questioning Technology*, Routledge, London and New York.
- ----- (2002), *Transforming Technology: A Critical Theory Revised*, Oxford University Press, New York.
- ----- (2003), "Modernity Theory and Technology Studies: Reflections on Bridging the Gap", in: *Modernity and Technology*, edited by: T. Misa, P. Brey and A. Feenberg, MIT Press, Cambridge, pp. 73-104.
- ----- (2005), "Critical Theory of Technology: An Overview", *Tailoring Biothechnologies*, Vol. 1, Issue 1, pp. 47-64.
- ----- (2008), "Heidegger, Marcuse and the Critique of Technology *Critical Theory and Metaphysics: A Symposium*, Humanities Institute, Simon Fraser University, Vancouver.
- ----- (2009), "Critical Theory of Technology", in: *A Companion to the Philosophy of Technology*, Edited by J. K. B. Olsen, S. A. Pedersen and V. F. Hendricks, Blackwell Publishing Ltd, West Sussex, pp. 146-153.
- ----- (2010), *Between Reason and Experience: Essays in Technology and Modernity*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London.
- ----- (2014), "Iranian Don't Pay Attention to Social Aspect of Standard", *Shargh Newspaper*, Num. 2085.
- Marcuse, Herbert (1999), *One Demntional Man*, trans. Mohsen Mo'aiedi, 4th edition, Amirkabir Publishing company, Tehran.
- Nasr, Seyyed Hossein (1993), *The Need for a Sacred Science*, kurzon press ltd, United Kingdom.
- ----- (1994), *A Young Muslim's Guide to the Modern World*, second edition, KAZI publication, Chicago.
- ----- (1996), *Religion and the Order of Nature*, Oxford university press, Newyork.
- ----- (1997), *Man and Nature, the Spiritual Crisis in Modern Man*, ABC international group, KAZI publications, Chicago.
- ----- (1998), "Human and Nature: Modern Human Spiritual Crisis", *Naqdvanzar*, ISSN 1026-8952, vol. 16, p. 204-213.

- ----- (2000), "Contemplations about Human and Future of Civilization", *Theological Philosophical Research*, ISSN: 1735-9791, vol. 4, p. 112-123.
- ----- (2001), *Islam and the Plight of Modern Man*, ABC international group, KAZI publications, Chicago.
- ----- (2006), "Islam, Muslims and Modern Technology", *Siahate Gharb*, trans. Mohammadreza Amin, vol. 36, p. 5-23.
- ----- (2007), *Islam, Science, Muslims and Technology*, Al-Qalam publishing, Sherwood Park, Canada.
- ----- (2007), *Traditioinal Islam in Modern World*, trans. Mohammad Salehi, Suhrawardi publication, Tehran.
- ----- (2012), *In the Way of Traditionalism*, Elm Publication, Tehran.

راهکاری برای مواجهه صحیح با دنیای تکنولوژیک مدرن، در مقایسه آرای نصر و فیبرگ

سید مرتضی طباطبایی* - غلامحسین توکلی**

چکیده

در این مقاله، دو رویکرد متفاوت سیدحسین نصر و اندرو فیبرگ برای رهایی از مشکلات تکنولوژی مدرن، اجمالاً معرفی و سپس مقایسه شده است. نصر با نگاهی ذات‌گرایانه و منفی به تکنولوژی مدرن، به آسیب‌های فردی، جمعی و زیست‌محیطی فراوانی اشاره می‌کند. راهکار نصر عبارت است از طرد کلی تکنولوژی مدرن و بازگشت به تکنولوژی سنتی. درمقابل، فیبرگ تکنولوژی‌های مدرن را با نگاهی ساخت‌گرایانه و تجربه‌گرا بررسی می‌کند و ضمن بررسی آسیب‌های گوناگون این تکنولوژی‌ها، راه‌هایی را توسل به تکنولوژی دموکراتیک اعلام می‌کند. تکنولوژی دموکراتیک، تکنولوژی‌ای است که عموم مردم در طراحی و تولید آن مشارکت داشته باشند. پس از مقایسه همه وجوه اختلاف و اشتراک نظر نصر و فیبرگ، نخست روشن شد اساس اختلاف نظر فاحش آنان در ارائه راهکار، به برداشت متفاوت آنان از ماهیت تکنولوژی و قبل‌تر از آن به جهان‌بینی‌های متفاوت آنان بازمی‌گردد؛ دوم، نشان داده شد که با استفاده از قابلیت‌های هریک از این دو رویکرد و نیز با توجه به مشترکات عقاید ایشان، راهکاری مرضی‌الطرفین به دست آمد و آن «مقاومت مردمی در برابر تکنولوژی‌های ناهمخوان با سنت» است. بر اساس این، در جوامعی که به حفظ سنت‌های اصیل خود مایل هستند، مقاومت دموکراتیک در برابر تکنولوژی‌های ناسازگار با سنت، تأمین‌کننده هم‌زمان دغدغه‌های نصر و فیبرگ است.

واژه‌های کلیدی

تکنولوژی مدرن، تکنولوژی بدیل، سنت‌گرایی، نظریه انتقادی تکنولوژی، نصر، فیبرگ

Morteza.tab64@gmail.com

tavacoly@yahoo.com

* دانشجوی دکتری فلسفه دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران (مسئول مکاتبات)

** دانشیار گروه فلسفه دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

تاریخ وصول: ۱۳۹۵/۱/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۲/۱۱

۱. مقدمه

تکنولوژی مدرن، در کنار همه امکانات و نعماتی که برای انسان فراهم آورده، آسیب‌های جدی و مهمی را نیز موجب شده است؛ در نتیجه، اندیشمندان را به این فکر فرو برده است که برای مصونیت از این آسیب‌ها، چه باید کرد. در این نوشتار، تأملات دو منتقد بزرگ تکنولوژی مدرن از دو نحله فکری متفاوت بررسی شده است: سیدحسین نصر، از بزرگ‌ترین نمایندگان و مروجان سنت‌گرایی، و اندرو فینبرگ، نظریه‌پرداز و تکنولوژی‌پژوه برجسته معاصر و استاد دانشگاه سایمون فریزر کانادا که بسط‌دهنده نظریه انتقادی مکتب فرانکفورت در حوزه تکنولوژی است. آنچه این مقایسه را موجه می‌سازد تشابه سنت‌گرایی و مکتب فرانکفورت در نگاه انتقادی عمیق و بنیادی به مدرنیته و به‌ویژه تکنولوژی مدرن است؛ با این حال، تفاوت‌های برجسته‌ای نیز میان آنها از حیث محتوای نقد و چاره‌اندیشی دیده می‌شود. بنابراین در این نوشتار تلاش شده است تأملات این دو متفکر و تفاوت‌ها و شباهت‌های نظرات ایشان بررسی شود و با تحلیل این تفاوت‌ها و شباهت‌ها، بصیرتی تازه در آسیب‌شناسی تکنولوژی و راه‌حلی نو برای مواجهه صحیح با دنیای تکنولوژی به دست آید.

بدین منظور، نخست باید روشن شود که هریک از این متفکران، چه دیدگاهی درباره ماهیت تکنولوژی نوین و ویژگی‌های آن دارند و آیا اساساً مفهوم مشترکی از تکنولوژی مدرن در ذهن دارند یا نه. همچنین با بررسی این مطلب روشن می‌شود که برای هریک از این دو، کدام یک از جنبه‌های تکنولوژی مدرن، مهم‌تر و به توجه و تأکید بیشتری نیازمند است. سپس باید نشان داده شود که از منظر ایشان، تکنولوژی چه آسیب‌های مهمی برای حیات بشری دارد؛ یعنی در نسبت میان انسان و تکنولوژی و به عبارت بهتر، هنگام استفاده انسان از تکنولوژی، چه آسیب‌هایی وجود دارند. این آسیب‌شناسی نیز نشان

می‌دهد که هریک از این دو اندیشمند، چه نگاهی به اثرات مخرب کاربرد تکنولوژی برای انسان دارند و کدام آسیب‌ها برایشان مهم‌تر است. با این توضیح روشن است که هریک از این مراحل دوگانه (۱. بررسی ماهیت تکنولوژی؛ ۲. آسیب‌شناسی تکنولوژی مدرن)، ارزش جداگانه خود را دارند؛ زیرا بحث ماهیت تکنولوژی، صرفاً به خود تکنولوژی ارتباط دارد؛ ولی بحث آسیب‌شناسی، بیشتر به رابطه تکنولوژی و انسان مرتبط است.

اما مرحله سوم، مربوط به مقایسه راهکارهای پیشنهادی هریک از این دو اندیشمند است؛ یعنی باید دید با توجه به دیدگاه‌های هریک درباره ماهیت تکنولوژی و آسیب‌های آن، اکنون چه توصیه‌ای دارند تا آسیب‌های ناشی از کاربرد تکنولوژی مدرن، به کمترین حد برسد. در هریک از این مراحل، تفاوت‌ها و تشابه‌هایی میان نظرات این دو اندیشمند وجود دارد؛ بنابراین نخست، دیدگاه‌های هریک، جداگانه و به‌طور خلاصه، گزارش و سپس مقایسه شده‌اند.

۲. نصر و تکنولوژی

سیدحسین نصر، نقدهایی بنیادین و همه‌جانبه به مدرنیته دارد که دامنه‌ای گسترده از فلسفه و علم و هنر تا سیاست و نظام‌های سیاسی مدرن را دربرمی‌گیرند. از این میان، در این بخش، تنها نظرات او درباره تکنولوژی مدرن بررسی شده و سایر حوزه‌های نقدشده او آورده نشده است؛ با این حال باید به این مطلب توجه شود که تکنولوژی مدرن، اساساً یکی از اجزای مدرنیته است که نصر به آن توجه داشته است، نه مسئله‌ای که به‌طور مستقل ارزش پژوهش داشته باشد؛ آن‌گونه که برای یک فیلسوف تکنولوژی اهمیت دارد؛ بنابراین در گزارش ما از دیدگاه او درباره تکنولوژی مدرن و چالش‌های آن، از اشاره به برخی انتقادهای او به مدرنیته گریزی نیست. با این مقدمه، بحث ماهیت تکنولوژی از دیدگاه سیدحسین نصر بررسی می‌شود.

۲-۱. ماهیت تکنولوژی مدرن و ویژگی‌هایش

نصر، تکنولوژی مدرن را اساساً ماهیتی جداگانه و متفاوت با تکنولوژی پیشامدرن می‌داند و نقطه آغاز تمایز این دو را انقلاب صنعتی در اروپای غربی اعلام می‌کند (Nasr, 2007, P. 91). در این مقطع زمانی و مکانی، ماشین‌ها به‌منابه ابزار تولید کالا برای انسان ساخته شدند و به‌سرعت در عرصه‌های فراوانی جای انسان را گرفتند. تمایز اصلی این دو نوع تکنولوژی، در نحوه و جهت تسلط است؛ یعنی درحالی‌که تکنولوژی‌های سنتی، امتداد دست و پای ما بودند و همانند بدن در خدمت روح قرار داشتند، در دوره مدرن، تکنولوژی است که بر انسان تسلط دارد و درواقع، روح بشری در خدمت تکنولوژی است (Nasr, 2007, P. 96). بنابراین تکنولوژی، صرفاً امتداد تکنولوژی سنتی با کمی پیشرفت بیشتر نیست؛ بلکه چیزی است اساساً متفاوت. برای درک این تفاوت بنیادی از نگاه نصر، بهتر است به ویژگی‌هایی توجه شود که نصر برای تکنولوژی مدرن برمی‌شمارد.

۱. **ختنابودن:** به نظر نصر، تکنولوژی هرگز ختنابودن نیست. او نیز مانند بسیاری منتقدان غربی تکنولوژی همچون ال، هایدگر و یوناس، معتقد است تکنولوژی، به‌خودی‌خود سوگیری ارزشی دارد و فرهنگی خاص را به همراه می‌آورد. این فرهنگ با روح انسان به‌منزله موجودی ابدی در تضاد است و با ساختار همه جوامع سنتی مبتنی بر رابطه معنوی بین بشر و مصنوعاتش ناسازگار است (Nasr, 2007, P. 98). وجه دیگر این فرهنگ، حرص و طمعی است که به انسان، نسبت به طبیعت و حتی خودش حق مطلق بخشیده است؛ بدون آنکه او را از مسئولیت‌هایی آگاه سازد که در همه فرهنگ‌های سنتی، مقدم بر حقوق‌اند (Nasr, 1993, P. 79). بنابراین پذیرش دربست تکنولوژی غربی، لزوماً با ورود فرهنگ و ارزش‌های تکنولوژیک همراه خواهد بود و حتی جوامع دارای تمدن‌ها و فرهنگ‌های کهن نیز از این فرهنگ معنویت‌ستیز مصون نخواهند بود (Nasr, 1993, P. 80)؛

۲. رابطه تنگاتنگ با علم مدرن: از نظر نصر،

تکنولوژی و علم، به لحاظ مفهومی کاملاً از هم متمایزند و باید با توجه به تمایز مهم آنها، هریک را به صورت جداگانه بررسی کرد. با این حال، این دو، از زمانی به بعد با یکدیگر متحد شدند و هریک به پیشرفت دیگری کمک کردند. درواقع اتحاد تکنولوژی مدرن با علم، به‌ویژه با علم جدید ماده‌گرا، مربوط به دوران پس از انقلاب صنعتی و اختراع ماشین‌های جدید است (Nasr, 1994, P. 190)؛ یعنی درحالی‌که علم جدید، به‌ویژه در بخش نجوم و فیزیک، از قرن هفدهم و هم‌زمان با رنسانس و شورش انسان علیه وحی بالیدن گرفت، تکنولوژی جدید از اواسط قرن هجدهم با این علم همراه شد؛ بنابراین همان‌گونه که علم جدید، به گفته صریح فرانسویس بیکن، از آغاز به دنبال تسلط بر طبیعت بود، تکنولوژی مدرن نیز به کمک آن شتافت و قدرتی فراوان برای تحقق این هدف علم مادی‌گرا فراهم آورد (Nasr, 1994, P. 181). البته سوءاستفاده از علم در راستای کسب قدرت و جنگ‌افروزی، نگرانی و احساس مسئولیت علما و دانشمندان را موجب شده است و بیشتر دانشمندان نیز انسان‌هایی متواضع و اخلاقی‌اند که به چنین استفاده‌ای از علم و تکنولوژی راضی نیستند؛ ولی به نظر نصر، عامل ایجاد این وضعیت اسفناک، جدایی علم مدرن و اخلاق و معنویت است. ماهیت علم مدرن کاملاً مادی‌گرایانه است؛ بنابراین، تکنولوژی برخاسته از آن نیز نمی‌تواند جز آنچه اکنون هست، باشد (Nasr, 1994, P. 189)؛

۳. انفکاک از هنر: به نظر نصر، با آنکه تکنولوژی و

هنر، پیش‌تر به لحاظ مفهومی متحد و هم‌معنا بوده‌اند، اکنون به‌کلی از هم جدا شده‌اند و هریک به چیزی اشاره دارند. به عبارت روشن‌تر، ریشه کلمه تکنولوژی در یونان قدیم (*techne*) و هنر در زبان لاتینی (*ars*)، هر دو به معنای «ساختن» بوده‌اند و تا پیش از انقلاب صنعتی، تخته به چیزی می‌گفته‌اند که با دست ساخته شده باشد؛ اما پس از انقلاب صنعتی، تکنولوژی چیزی است و هنر چیزی

کلای دست‌ساخته، درون‌مایه‌ای انسانی و معنوی دارد و رضایت باطنی مصرف‌کننده را به همراه می‌آورد؛ اما در کلای ماشینی اعم از فرش، پوشاک، کاسه‌ای که مردم در آن غذا می‌خورند و حتی غذا، رایحه و کیفیتش، کاهش یافته و بُعد معنوی و آسمانی آن از بین رفته است (Nasr, 2007, P. 106).

۲. کسالت و خستگی: به تبع تغییر شیوه تولید و شغل و نبود عرصه خلاقیت، مشاغل تکراری‌تر و محیط کار کسالت‌بارتر می‌شود و همین وضعیت، نیاز انسان مدرن به تعطیلات فراوان و ضروری آخر هفته را سبب می‌شود. بنابراین انسان مدرن به شدت در پی بازی‌ها و تفریحاتی مستقل از زندگی روزمره است. این در حالی است که انسان سنتی، به دلیل کار خلاقانه و دلبستگی و عشقی که به آفرینندگی داشت، و در عین حال به سبب هنری که در معماری و محیط پیرامونش موج می‌زد، از زندگی عادی خود لذت می‌برد و به تعطیلات مکرر و تفریحات مستقل نیازی نداشت (Nasr, 2007, P. 97-100).

۳. حرص ورزی و مصرف‌گرایی: «تکنولوژی مدرن عمدتاً با حرص مرتبط است. این تکنولوژی با اقتصاد مدرن ارتباط دارد که آن هم مبتنی بر حرص است» (نصر، ۱۳۸۵: ۱۹). به همین دلیل جامعه مدرن، جامعه‌ای مصرفی است که بسیار بیشتر از نیاز خود تولید و مصرف می‌کند و آفرینش این نیازهای جدید و کاذب، از ماهیت تکنولوژی مدرن ناشی می‌شود که شادی را به داشتن بیشتر منوط کرده است (نصر، ۱۳۸۵: ۱۸-۱۹).

۴. بحران معنویت: تکنولوژی مدرن، به‌ویژه تکنولوژی‌های رسانه‌ای سبب شده‌اند که انسان‌های غربی و شرقی، هویت خویش را گم کنند و با غرق شدن در بمباران اطلاعات سطحی و خوراکی‌های رسانه‌ای کم‌ارزش، معنای اصیل زندگی را از دست بدهند. به‌طور ویژه، «رسانه‌ها» چون در دست قدرت‌های غالب جهانی هستند، جریان اطلاعات را به‌دست می‌گیرند و نوع

دیگر. درخور توجه است که در زبان فارسی صنعت و در زبان عربی صناعت، هنوز از هنر جدا نشده‌اند و انفکاک تجربه‌شده در غرب میان تکنولوژی و هنر، برای ایرانیان و اعراب معنادار نیست (Nasr, 2007, P. 93-94).
با این حال، برخی دانشمندان و مهندسان جوان در غرب به دنبال ایجاد ارتباط دوباره تکنولوژی و کار یدی هستند و آنچه «تکنولوژی نرم» (soft technology) نامیده می‌شود، در پی برآوری همین هدف است (Nasr, 1993, P. 90).
با توجه به مجموع این ویژگی‌ها، دریافته می‌شود چگونه تکنولوژی مدرن، ماهیتاً با تکنولوژی سنتی متفاوت است و با این نگاه کلی، آسیب‌شناسی بهتری نسبت به تکنولوژی مدرن به‌دست می‌آید.

۲-۲. آسیب‌شناسی تکنولوژی مدرن

نصر در بسیاری از آثار خود با توجه به مجموع آسیب‌های برشمرده برای تکنولوژی مدرن به دو دسته کلی آسیب‌ها اشاره کرده است: ۱. آسیب‌های مستقیم تکنولوژی مدرن برای انسان؛ ۲. آسیب‌های زیست‌محیطی. آسیب‌های دسته نخست نیز به دو دسته آسیب‌های فردی و آسیب‌های جمعی تقسیم می‌شوند. در ادامه به‌طور خلاصه این آسیب‌ها شرح داده شده است:

۱-۲-۲. آسیب‌های مستقیم برای انسان

الف) آسیب‌های فردی

۱. زوال خلاقیت و مهارت: به نظر نصر، تکنولوژی مدرن، خلاقیت را از انسان گرفته است؛ یعنی درحالی‌که انسان سنتی برای رفع حوایج و انجام مشاغل، باید مهارت‌های جسمانی و فکری بسیار می‌آموخت، امروزه همه وظایف شغلی و حتی علمی به ماشین سپرده می‌شود و انسان‌ها هرچه بیشتر به سمت بی‌هنری و تهی‌شدگی پیش می‌روند. نصر این آسیب را با مقایسه یک استادکار سنتی قلم‌زن و یک کارگر کارخانه ماشین‌سازی و میزان قابلیت به‌روز خلاقیت در شغل آنها نشان می‌دهد (see: Nasr, 2007, P. 96). ضمناً در مرحله مصرف نیز

بحران محیط زیست از نظر او، بسیار دامن‌گستر است. با این همه، چکیده سخن او این است که انسان مدرن با بر هم زدن نظم اولیه طبیعت و در پی تسلط هرچه بیشتر، مسئول ایجاد بحران فعلی محیط زیست است و اگر مردم شیوه تفکر و زندگی خویش را به‌طور بنیادی تغییر ندهند، به‌زودی حیات انسان به‌کلی ناممکن خواهد شد. به تعبیر تمثیلی او، «به جای اینکه طبیعت، همسری برای انسان مدرن باشد و از او منتفع شود و نسبت به او مسئول هم باشد، همچون فاحشه‌ای است که انسان بدون هیچ حس وظیفه و مسئولیتی نسبت به او، از او بهره می‌برد» (Nasr, 1997, P. 18). اما نقش تکنولوژی در این میان چیست. به نظر نصر، تکنولوژی مدرن، عامل اصلی این بحران است؛ حتی بهترین انواع و صلح‌آمیزترین اشکالش. در واقع، نصر تأسف می‌خورد که بیشتر مردم، تنها نسبت به کاربرد تکنولوژی برای جنگ‌های انسانی واکنش نشان می‌دهند و متوجه نیستند که اساس تکنولوژی مدرن، حتی در شکل صلح‌آمیزش، ابزار اصلی جنگ با طبیعت است (Nasr, 1997, P. 132-135). در واقع، زندگی تکنولوژیک جدید، حتی اگر در جنگ نباشیم، نوعی بربریت است که به مراتب خطرناک‌تر از بربریت کهن است؛ «زیرا بربریت کهن دست‌کم جو زمین و اقیانوس‌ها را ویران نمی‌ساخت» (نصر، ۱۳۷۹: ۱۲۰). بنابراین تکنولوژی اگر نه شرط لازم و کافی، ولی مهم‌ترین شرط لازم برای وضعیت موجود است؛ بدین بیان که گرچه فاتحان دیگری نیز در جهان آمده‌اند و رفته‌اند و در پی تسلط بر کل زمین، ویرانی‌های بسیار به بار آورده‌اند، هیچ‌یک از آنها به اندازه انسان مدرن در تخریب‌گری توانمند نبوده است و مسلم است که ویرانی انکارناپذیر ناشی از فعالیت‌های انسان مدرن در پانصد سال اخیر، به سبب تجهیز به تکنولوژی‌ای بوده که هیچ حد و مرزی برای نیروهای تخریبگر نمی‌شناسد (Nasr, 1996, P. 179). برخی از مشکلات زیست‌محیطی بارز که به سبب تکنولوژی پدید آمده‌اند و نصر بدان‌ها اشاره می‌کند، عبارتند از: آلودگی هوا و گرمایش زمین و به تبع آن، از

زندگی لذت‌گرایانه (هدونیستیک) را ترویج می‌دهند؛ به همین سبب امروزه بیش از تأثیر فلاسفه و اندیشمندان غربی، باید نگران تأثیر خوانندگان و بازیگران عامه‌پسندی بود که به دلیل جذابیت‌های ظاهری و تابوشکنی‌هایشان، مردم را جذب می‌کنند و آنان را هرچه بیشتر به سمت زیست غیرمعنوی و غیراخلاقی می‌کشانند (Nasr, 2001, P. 245-246).

ب) آسیب‌های جمعی

۱. انفجار جمعیت: رشد تکنولوژی پزشکی در عصر جدید، به نظر نصر شمشیری دولبه است که در کنار مزایای سودمند برای سلامتی انسان‌ها، این آسیب را نیز به همراه آورده که با پایین آوردن نرخ مرگ‌ومیر و افزایش سن امید به زندگی، جمعیت انسانی کره زمین را به شدت بالا برده است و چون انسان اثر عمیق‌تری بر محیط زیست طبیعی دارد، این انفجار جمعیت به قیمت نابودی دنیا تمام خواهد شد (Nasr, 2007, P. 108).

۲. تشدید فقر جهانی و فاصله طبقاتی: نصر معتقد است هرچقدر تکنولوژی پیشرفته‌تر شده، به سبب فاصله افتادن میان انسان و طبیعت، فقر گسترده‌تر و فاصله دارا و ندار بیشتر شده است. در کمتر جایی از جهان فاصله فقرا و ثروتمندان به اندازه ایالات متحده است که از این نظر، وضعیت حتی از هند در دوران حکومت بریتانیا بدتر است. ضمن اینکه جامعه تکنولوژیک، تصور نادرستی از فقر و غنا برای افراد ایجاد کرده است و حرص انسان مدرن، هیچ‌گاه او را به غنای انسانی سستی نخواهد رساند (Nasr, 2007, P. 110-111).

۲-۲-۲. آسیب‌های زیست‌محیطی

یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های سیدحسین نصر در انتقاد به مدرنیسم، در بیشتر سال‌های عمر او، دغدغه محیط زیست بوده است؛ تا آنجا که در بسیاری از مقالات و کتاب‌های خویش به این موضوع توجه کرده و حتی کتاب‌های مستقلی همچون «انسان و طبیعت» و «دین و نظم طبیعت» را در این باره نگاشته است؛ بنابراین بحث

مقاومت در برابر تکنولوژی‌های مدرن، باید تکنولوژی‌های سستی را حفظ و احیا کرد؛ برای مثال، حفظ معماری و طراحی شهرهای سستی از اولویت‌های این حرکت هستند که بر روابط انسانی، حمل‌ونقل و استفاده از انرژی، تأثیر مثبت می‌گذارند (نصر، ۱۳۸۶: ۳۸۷-۴۰۳؛ Nasr, 2007, P. 103). اولویت مهم دیگر، حفظ و احیای کشاورزی سستی است (Nasr, 2007, P. 103). همچنین تولید سستی ایشیا به شیوه هنرمندانه باید احیا شود تا هنرهای نظیر فرش دستباف ایرانی که متحمل آسیب فراوان شده‌اند و در معرض نابودی‌اند، به صحنه زندگی بازگردند. خرید و استفاده از چنین محصولاتی، نوعی کمک به ابقای این تکنولوژی‌های سستی است (Nasr, 2007, p. 104-105).

نصر البته برای تحقق این راهکار، به لزوم کار جدی آموزشی و تبلیغی معتقد است و حتی می‌گوید این احیای علم و فناوری، باید از همان مقاطع ابتدایی و در مدارس آغاز شود و باید به برنامه درسی رایج در مدارس سستی نیز توجه کرد. او حتی سرفصل دروس سستی، از فقه و کلام تا نجوم و اسطرلاب، را به تفصیل برمی‌شمارد و معرفی می‌کند و آن را الگویی لازم برای نظام‌های آموزشی می‌داند (نصر، ۱۳۸۶، فصل دهم).

۳. فینبرگ و تکنولوژی مدرن

شهرت اصلی اندرو فینبرگ، به سبب نظریه انتقادی تکنولوژی (Critical theory of technology) است. او نظریه انتقادی خود را یکی از نظریات انتقادی در ادامه نظریات کسانی همچون مارکس، دیویی، مارکوزه و لنگدان وینر می‌داند. وجه مشترک همه نظریات انتقادی تکنولوژی این است که می‌گویند «تکنولوژی‌ها از جامعه جدا نیستند؛ بلکه با نظام‌های سیاسی و اجتماعی خاصی سازگارند» (Feenberg, 2009, p. 146). نظریه فینبرگ، به تصریح خود او، برآمده از نسخه مارکوزه‌ای مکتب فرانکفورت است؛ بدین شرح که مارکوزه با طرح مباحثی انتزاعی، امیدوار بود که بتوان وضعیت موجود و نامطلوب تکنولوژی را با کنش سیاسی تغییر داد و فینبرگ

میان رفتن بسیاری از زیست‌بوم‌ها (Nasr, 2007, P. 98)، نابودی و انقراض بسیاری از گونه‌های جانوری به سبب افزایش بیش از حد جمعیت انسانی (Nasr, 2007, P. 108) و سوءاستفاده از حیوانات برای انجام آزمایش‌های پزشکی (Nasr, 2007, P. 99).

۲-۳. راهکار: بازگشت به تکنولوژی سستی

راهکار اصلی نصر برای مواجهه با این شرایط دشوار، بازگشت به زندگی سستی است؛ یعنی نخست، تسلیم‌نشدن در برابر زندگی تکنولوژیک و دوم، حفظ و احیای تکنولوژی‌های سستی که ماهیتاً با تکنولوژی نوین متفاوت است.

در بخش اول راهکار، یعنی تسلیم‌نشدن در برابر تکنولوژی‌های جدید، آیا این تسلیم‌نشدن در برابر تکنولوژی، باید یک «نه» مطلق به کل تکنولوژی‌های نوین باشد. نصر چنین سفارشی نمی‌کند؛ گرچه چنین روشی را در صورت فراهم‌بودن شرایط لازم، مانند زندگی روستایی با سبک زندگی سستی تحسین می‌کند (Nasr, 2007, P. 104). با این حال سفارش او، پرهیز حداکثری است؛ یعنی معتقد نیست که از همه انواع تکنولوژی پرهیز شود و حتی برای حمل و نقل از چهارپا استفاده شود؛ زیرا به هر حال، خواست الهی ما را در این برهه زمانی قرار داده است که حمل و نقل با خودرو انجام می‌شود و «من نمی‌توانم همانند اجدادم در کاشان، با الاغ به مدرسه بروم» (Nasr, 2007, P. 100)؛ اما این بدان معنا نیست که در برابر همه انواع تکنولوژی نیز بدون هیچ‌گونه تأملی و به صورت کورکورانه، تسلیم شد و بدون توجه به نیازها و عواقب کار از آنها استفاده کرد (Nasr, 2007, P. 100)؛ برای مثال مهندسی ژنتیک و کشاورزی تجاری تکنولوژیک (Nasr, 2007, P. 103)، تلفن همراه (Nasr, 2007, P. 104)، و اختلاط معماری مدرن با معماری سستی که ویژگی بارز این وضعیت، زشتی و نفرت‌انگیزی آن است (نصر، ۱۳۸۶: ۳۷۲) مواردی هستند که خطرشان کاملاً آشکار است و باید از آنها حذر کرد.

اما بخش دوم راهکار نصر، این است که علاوه بر

است؛ یعنی در سطح اولیه ابزارسازی، ابزارها و انسان‌ها بنا به استطاعت‌هایشان (Affordance) از بافت اصلی خود جدا می‌شوند و در قالب ابزارها و دستگاه‌ها، صرفاً به برخی ویژگی‌های سودمندشان فروکاسته می‌شوند؛ اما در سطح دوم، آن اشیای ساده‌شده در قالب ابزارها و دستگاه‌ها، بر حسب الزامات اجتماعی گوناگون نظیر ملاحظات زیبایی‌شناسانه و اخلاقی، طراحی و در واقع، زمینه‌بخشی می‌شوند (Feenberg, 2005, p. 49-50)؛

برای مثال، درختی که تبدیل به میز می‌شود، باید در دو سطح تحلیل شود؛ یکی زمانی که درخت بریده می‌شود و تبدیل به چوب نجاری می‌شود، که در اینجا صرفاً درخت از بافت قبلی خویش جدا شده و هنوز طراحی خاصی برای آن انجام نشده است. مرحله یا سطح بعد تبدیل آن چوب خام به میز است که این میز می‌تواند انواع طراحی‌های ارزشبار را داشته باشد؛ مثلاً برای کودکان باشد یا برای بزرگسالان، اشرافی باشد یا بی‌آلایش، هنری باشد یا زمخت و بدون ذوق.

در واقع، در هر کنش تکنیکی، یک کار سلبی و فروکاهشی و یک کار ایجابی و خلاقانه صورت می‌گیرد. فینبرگ بر آن است که ذات‌گرایی‌ها همچون هایدگر، مثلاً در بحث تعریف تکنولوژی به مثابه گشتل، صرفاً به سطح اول ابزارسازی توجه داشته‌اند و با موضعی ضدمدرنیت، از سطح دوم غفلت ورزیده‌اند و اتفاقاً او بیشتر بر سطح دوم تأکید دارد که شایان توجه ساخت‌گرایان و پژوهشگران تجربه‌گراست؛ باین‌حال، او نسبت به بصیرت‌ها و نقادی‌های مطرح در فلسفه تکنولوژی ذات‌گرایان بی‌توجه نیست و تجربه‌گرایی افراطی سنت ساخت‌گرایانه را نمی‌پذیرد (Feenberg, 2005, p. 51). اکنون پس از توضیح رویکرد گزینشی و ترکیبی فینبرگ و دیدگاه تحلیلی‌اش درباره ماهیت تکنولوژی، مهم‌ترین ویژگی‌های تکنولوژی مدرن از نظر او بررسی می‌شود.

۱. نسبییت اجتماعی: فینبرگ معتقد است «کارآمدی»،

تنها بخشی از معیار موفقیت یک طرح تکنیکی است و چنین نیست که اگر طرحی صرفاً از لحاظ مهندسی دقیق

معتقد است که با امتزاج این مباحث با مطالعات نوین علم و تکنولوژی، راهکاری عینی برای تحقق امیدواری‌های مارکوزه ارائه داده است (Feenberg, 2009, p. 147). با این توصیف، فلسفه تکنولوژی فینبرگ، آمیخته با فلسفه سیاست است و این بدان سبب است که به نظر فینبرگ، اساساً فلسفه تکنولوژی مرز مشخصی ندارد (فینبرگ، ۱۳۹۳). در ادامه با مرور آثار فینبرگ، گزارشی خلاصه از دیدگاه او درباره ماهیت تکنولوژی ارائه شده است.

۱-۳. ماهیت تکنولوژی مدرن و ویژگی‌هایش

فینبرگ ماهیت تکنولوژی مدرن را امری تاریخی می‌داند و معتقد است نظریاتی که به نحو انتزاعی و غیرتاریخی با آن برخورد می‌کنند، در مقابل مطالعات تاریخی و اجتماعی تکنولوژی بسیار نحیف‌اند (Feenberg, 2005, p. 49). او در مقاله‌ای با عنوان «نظریه مدرنیته و مطالعات تکنولوژی: تأملاتی دربارهٔ پر کردن فاصله» دو جبهه متقابل ذات‌گرایان و تجربه‌گرایان را ترسیم می‌کند: ذات‌گرایان، نظیر هایدگر و الو، دیدگاهی کاملاً انتقادی نسبت به تکنولوژی و حتی رویکردی ضدمدرنیت دارند؛ درحالی‌که پژوهشگران تجربه‌گرا و ساخت‌گرایان اجتماعی، بیشتر این انتقادات را نادیده می‌گیرند و آسوده‌خاطر، تکنولوژی‌های گوناگون و اقتضانات یگانه هریک را تحلیل می‌کنند (see: Feenberg, 2003). در این میان، فینبرگ می‌کوشد با بهره‌گیری از آرا و نظرات هر دو گروه، تحلیلی بهتر از ماهیت تکنولوژی به دست دهد؛ تحلیلی که هم تاریخی و معطوف به ویژگی‌های اجتماعی تکنولوژی باشد و هم به واقعیت عینی و انضمامی تکنولوژی‌های گوناگون توجه داشته باشد. او تحلیل تاریخی خود از تکنولوژی را در دو سطح متفاوت، با عنوان نظریه ابزارسازی (Instrumentalization) ارائه می‌کند: «سطح رابطه کارکردی اصیل ما با واقعیت و سطح طراحی و اعمال» (Feenberg, 2005, p. 50). اتفاقی که در این دو سطح می‌افتد، یک زمینه‌زدایی (Decontextualizing) اولیه و یک باززمینه‌بخشی (Recontextualizing)

می‌شود (Feenberg, 2010: 8-13). او در مواضع گوناگون، مثال‌های فراوانی از مردم و فعالان برای تغییر جهت روند پیشرفت تکنولوژی ارائه می‌کند و این‌گونه تغییر جهت‌ها را نشان‌دهنده رد نظریه جبرگرایی در نظر می‌گیرد (; Feenberg, 2010, p. 8-11 see: Feenberg, 1999, p. 77-95).

۲-۳. آسیب‌شناسی تکنولوژی مدرن

از میان انواع آسیب‌های تکنولوژی مدرن، دو دسته آسیب کلی بیش از بقیه، دغدغه فیبنرگ بوده است: ۱. آسیب‌های تکنولوژی برای طبقات فرودست جامعه؛ ۲. آسیب‌های ناشی از تفکر استیلا و تسلط. دسته اول آسیب‌ها، همان چیزی است که ذهن مارکس را مشغول کرده بود؛ یعنی بهره‌کشی و مهارت‌زدایی سرمایه‌داران و صاحبان صنایع مدرن از طبقه کارگر؛ اما دسته دوم که صرفاً به روابط بین انسان‌ها منحصر نیست و روابط انسان و طبیعت را نیز پوشش می‌دهد، بیشتر برآمده از انتقادات مارکوزه در *انسان تک‌ساحتی* است. به نظر مارکوزه، خردگرایی تکنولوژیک همهٔ ابنای بشر را به موجوداتی تک‌بعدی و همانند تبدیل کرده است که صرفاً با نگاهی محاسباتی، جهان اطراف خود را اعم از انسان‌ها و طبیعت، به چشم شیء و ابزار نگاه می‌کنند و تنها در پی ارضای حس سلطه‌جویی خود هستند؛ در نتیجه به سمت مصرف‌گرایی کشیده می‌شوند (مارکوزه، ۱۳۷۸: ۱۵۷-۱۵۸). بنابراین تکنولوژی به طور عام، یکی از ابزارهای مدرنیته برای تبدیل همهٔ انسان‌های مدرن به موجوداتی تک‌بعدی، سلطه‌جو و مصرف‌گرا و به‌طور خاص، ابزاری برای انسان‌های قوی‌تر برای استثمار انسان‌های ضعیف است. در واقع، آسیب‌شناسی مارکس از تکنولوژی صرفاً مرتبط به نهاد اقتصاد، مقدمه‌ای برای انتقادات بنیادی‌تر و عام‌تر مکتب فرانکفورت و نهایتاً انتقادات ریشه‌ای مارکوزه و فوکو شد (برای مطالعهٔ شرح مفصل این روند انتقادی، بنگرید به: Feenberg, 2002, p. 39-90). فیبنرگ در بسیاری از آثار خود، از رهگذر گزارش‌ها همدلانهٔ آرای مارکس و مارکوزه، به این آسیب‌ها

و کارآمد باشد، از میان طرح‌های گوناگون انتخاب شود؛ بلکه علاوه بر ملاک کارآمدی، علایق و ایدئولوژی‌های خاص کاربران نیز در توفیق آن نقش دارند. بدین ترتیب، معیار کارآمدی برای تکنولوژی‌های گوناگون، وابسته به جامعه‌ای است که تکنولوژی در آن عرضه می‌شود و بدین معنا، توفیق یا برتری تکنولوژی، امری نسبی است (Feenberg, 2005, p. 51). فیبنرگ از این بحث با عنوان «تعیین ناقص» (Underdetermination) یاد می‌کند و به نوعی به دنبال تأکید بیشتر بر تمایز سطوح دوگانهٔ ابزاری‌سازی است.

۲. ارزش‌باری: با توجه به گفته‌های فیبنرگ در سطح دوم ابزاری‌سازی و نیز تأکیدش بر مسئلهٔ تعیین ناقص، روشن است که او نیز معتقد است تکنولوژی، خنثی نیست و ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی خاصی را با خود به همراه می‌آورد. فیبنرگ به‌صراحت می‌گوید تکنولوژی مدرن، ارزش‌های جدیدی را خلق کردند و ارزش‌های اخلاقی پیشین رنگ باختند؛ باین‌حال، این ارزش‌باری تکنولوژی، امری قطعی و تغییرناپذیر نیست و همان‌گونه که در روزگاری، سرمایه‌داران و تکنوکرات‌ها ارزش‌های مدنظر خود را از راه تکنولوژی بر جامعه تحمیل کردند، می‌توان با نظام‌های جدید تکنیکی ارزش‌های پیشین را احیا کرد (Feenberg, 2005, p. 54).

۳. عدم تعیین (Undetermination): فیبنرگ به جبرگرایی تکنولوژیکی، یعنی این عقیده که «اهداف پیشروی تکنیکی، یک‌بار و برای همیشه تعیین شده‌اند» (Feenberg, 1999, p. 209) اعتقادی ندارد و معتقد است این نظریه که اغلب با دیدگاه ویرانشهرگرایی (Distopyanism) گره خورده، مبتنی بر دو اصل «پیشرفت تک‌خطه» (Unilinear progress) و «تعیین اساسی» (Determination by the base) است. فیبنرگ می‌گوید با توجه به اینکه پیشرفت تکنولوژی در شاخه‌هایی با جهات گوناگون تحقق یافته و نیز با توجه به نسبت اجتماعی و تعیین ناقص تکنولوژی، بطلان دو اصل مزبور واضح است؛ بنابراین جبرگرایی تکنولوژیک رد

و تحمیل ارزش‌ها و تمایلات ایشان است و هر زمان که سایر مردم در مقابل این روند مقاومت کرده‌اند، تکنولوژی تاحدودی اصلاح شده است. بر اساس این، تکنولوژی ماهیتی سیاسی دارد و برای حل مشکل آن نیز باید از کنش سیاسی بهره گرفت (Feenberg, 2005, p. 55-56).

برای اینکه با این راه‌حل فینبرگ بیشتر آشنا شویم، اشاره به یکی از مثال‌های او راهگشا و روشن‌کننده است. او می‌گوید بحران آلودگی هوا، تا زمانی که طبقات فرودست جامعه اعتراض نکرده بودند، اصلاح تکنیکی محصولات آلاینده برای مسئولان جدی نبود و این کار به نظرشان هزینه‌بر و بی‌نتیجه می‌آمد؛ ولی با آغاز و اوج‌گیری اعتراضات قربانیان، مسئولان نیز وادار شدند جدیت به خرج دهند؛ در نتیجه، رفته‌رفته در طراحی خودروها و دیگر منابع آلاینده بازنگری شد (Feenberg, 2005, p. 56).

۴. مقایسه

اکنون و پس از مرور گزارش‌گونه اندیشه‌های نصر و فینبرگ، مجال بررسی دیدگاه‌های آنان در پرتو مقایسه فراهم آمده است. بهتر است که این مقایسه، در حوزه همان دسته‌بندی سه‌گانه انجام گیرد؛ باین حال، به سبب میزان تفاوت‌ها و شباهت‌ها و نیز به سبب ترتیب منطقی بحث، این بار به گونه معکوس، مباحث طرح می‌شود؛ یعنی ابتدا راهکارهای ایشان با یکدیگر مقایسه و سپس آسیب‌شناسی‌های ایشان با هم سنجیده می‌شود و در نهایت، ماهیت تکنولوژی از نظر ایشان مقایسه خواهد شد.

۴-۱. مقایسه راهکارها

از آنچه گفته شد، بسیار روشن است که بیشترین تفاوت نگرش نصر و فینبرگ، در راهکارهای پیشنهادی آنها برای مواجهه با مشکلات ناشی از تکنولوژی مدرن است. نصر بازگشت به سنت را که دست‌کم براساس ترتیب تاریخی تکنولوژی‌های سنتی و مدرن، نوعی واپس‌روی و عقب‌نشینی است و فینبرگ جای‌گزینی

می‌پردازد و با همین قرائت سایر آسیب‌های زیست‌محیطی و فرهنگی تکنولوژی را مطرح می‌کند (See: Feenberg, 2008; Feenberg, 1996).

با این پیش‌زمینه درباره‌ی محورهای آسیب‌شناسی فینبرگ، برخی از آسیب‌های عمده‌ی تکنولوژی، از زبان خود او بیان می‌شود:

بحران‌های گوناگون نظام سرمایه‌داری پشت‌سر گذاشته شده است و اکنون کل جهان در یک شبکه‌ی شگفت‌انگیز ارتباطات سازماندهی می‌شود که پیامدهایی متناقض به همراه دارد. تولید صنعتی همچون بیماری‌های مسری، از کشورهای توسعه‌یافته به سوی حاشیه‌های کم‌درآمد جریان می‌یابد. اینترنت فرصت‌های شگفت‌انگیز جدیدی را برای ارتباطات انسانی می‌گشاید و غرق در سودگرایی است... آگاهی زیست‌محیطی هرگز بالاتر از اکنون نبوده است؛ اما هیچ کاری جدی برای مقابله با فجایع در شرف وقوعی چون پدیده‌ی گرم‌شدن جهانی انجام نشده است. گسترش صنعت هسته‌ای، در جهانی که کشورهای زیادی دلایلی خوب برای دستیابی به سلاح هسته‌ای دارند، سرانجام برای حوزه‌ی انرژی مشکل درست می‌کند (Feenberg, 2007, p. 62).

۳-۳. راهکار مواجهه صحیح: تکنولوژی دموکراتیک

فینبرگ معتقد است نشستن و نگرستن و تحسین وضعیت موجود و حتی انکار و طرد کلیت تکنولوژی به سبب آسیب‌هایش صحیح نیست؛ بلکه باید تکنولوژی موجود را تا حد ممکن اصلاح کرد و این اصلاح باید با مشارکت مردم باشد. بنابراین او معتقد است که نخست، شرایط کنونی آنقدرها هم به گفته‌ی امثال هایدگر و الول، ناامیدکننده نیست و راه‌حلی برای بهبود اوضاع موجود است. دوم، این راه‌حل با مشارکت اجتماعی همه‌ی مردم برای لحاظ خواسته‌هایشان در طراحی تکنولوژی‌های جدید یا اصلاح تکنولوژی‌های زیانمند میسر می‌شود. به دیگر سخن، اگر وضعیت فعلی تکنولوژی نابسامان است، به سبب انحصار طراحی و تولید آن در دست طبقه‌ی سرمایه‌دار

بر محیط طبیعی و همچنین اذهان و نفوس می‌گذارد
(Nasr, 2007, p. 102).

وی همچنین می‌گوید:

برخی هم برای حل بحران محیط زیست به یک نوع
مهندسی متفاوت روی آورده‌اند که من آن را cosmetic یا
بزرک‌سازی نام نهاده‌ام؛ حال آنکه این کارها بی‌فایده و
سطحی است. باید یک تغییر اساسی در دیدگاه انسان
صورت گیرد تا نگرش ما درباره طبیعت و معنای آن
دگرگون شود و مسئولیت ما نسبت به طبیعت، مجدداً
تعریف و به‌صورت جدی برقرار شود (نصر، ۱۳۹۱: ۱۳۵).

نصر تفکر فینبرگ برای طراحی متفاوت تکنولوژی و
بالاتر از آن، دل خوش کردن به نظارت‌ها و مراقبت‌های
دولتی و نهادی را قبول ندارد که فینبرگ از آن به‌منزله
نتیجه تکنولوژی دموکراتیک یاد می‌کند و بی‌فایده می‌داند:
نظارت‌ها و مراقبت‌هایی هم که گاهی از سوی دولت‌ها
و برخی نهادها در کشورهای صنعتی و دیگر کشورها ادعا
می‌شود، خیلی ضعیف است. هیچ نظام نظارتی کارآمدی
وجود ندارد که جلوی شرکت‌ها و مطامع و فعالیت‌های
تخریب‌کننده آنها را بگیرد؛ نه تنها دولت‌ها در این زمینه
ریاکاری می‌کنند، شرکت‌ها و صاحبان آن هم در بسیاری
موارد دروغ می‌گویند و با جعل و سندسازی و رشوه و
فساد، امکان بررسی را از اعمال خود سلب می‌کنند. آنها
حتی در آمارها دست می‌برند و همه‌چیز را خلاف واقع
نشان می‌دهند (نصر، ۱۳۹۱: ۱۳۴-۱۳۵).

البته پیش آمده است که نصر در قبال مهندسی بهتر
فناوری، برافروختگی کمتری نشان دهد؛ ولی به‌هرحال،
ارزش چنین راهکاری را در مقابل راه‌حل خود، چندان
جدی نمی‌گیرد:

ما مخالف مراقبت بهتر از این سیاره با ابزار
خردمندانه‌تر تولید، حمل و نقل و جز آن، نسبت به ابزار
موجود امروز نیستیم. باید از اشکال فناوری جایگزین
استقبال کرد و از نهادهایی نظیر مؤسسه کیمیای نو (New
Alchemy) در کیپ‌کاد امریکا تعریف و تمجید کرد؛ اما

تکنولوژی‌های موجود با تکنولوژی‌های جدیدتر و
اصلاح‌شده را پیشنهاد می‌کند که البته نگاه فینبرگ نسبت
به نگاه نصر، نوعی پیش‌روی اصلاح‌شده در مسیر
تکنولوژی است؛ البته یک نقطه مشترک در این دو نوع
راهکار دیده می‌شود و آن این است که به هر حال هر
دوی این نگرش‌ها، نوعی تکنولوژی جایگزین را در مقابل
تکنولوژی مدرن کنونی معرفی می‌کنند و از این حیث، هر
دوی آنها در مقابل رویکردهایی قرار می‌گیرند که به
تکنولوژی جایگزین نمی‌اندیشند؛ بلکه یا به‌کلی هرگونه
تکنولوژی را رد می‌کنند و یا ناامیدانه تنها برای وضع بشر
سوگواری می‌کنند و برنامه‌ای برای اصلاح ندارند.
باین‌حال، تقابل نصر و فینبرگ در نوع جای‌گزینی بسیار
واضح است و این وضوح آنجا بیشتر شدت می‌یابد که
هریک، شمشیر را برای دیگری از رو می‌بندد و
به‌صراحت رویکرد دیگری را نفی می‌کند یا در آن به
چشم تحقیر می‌نگرد. این نشان می‌دهد که راه‌حل‌های
آنان، دست‌کم به‌سادگی، جمع نمی‌شود؛ برای مثال، نصر
درباره کسانی که با تکنولوژی‌های مدرن اصلاح‌شده در
پی اصلاح وضعیت موجود هستند، چنین می‌گوید:

بیشتر مردم در غرب خواهند گفت: «خُب راه‌حل این
بحران، تکنولوژی‌های جدیدی هستند که جای‌گزین
تکنولوژی‌های قدیمی می‌شوند». درست همین‌جاست که
باور دارم آنان کاملاً در اشتباه‌اند. آنچه باید انجام گیرد،
احیای دیدگاه قدسی به طبیعت است که کاملاً در تقابل با
نحوه نگاه تکنولوژی مدرن به طبیعت است. ... بله من
می‌پذیرم که مثلاً در کارخانه‌هایی که نسبت به قبل دود
کمتری تولید می‌کنند، منافی نسبی وجود دارد؛ اما این
منفعت در مقابل آنچه بسیار عظیم‌تر است، یعنی تأثیر
منفی کلی تکنولوژی مدرن بر محیط زیست و روح
انسان‌های مدرن، ناچیز است. تکنولوژی مدرن تأثیری
منفی دارد و این تأثیر منفی، همراه با شمار فراوانی از
تکنولوژی‌های جدید، ده‌ها و صدها برابر می‌شوند؛ زیرا
هرچه تکنولوژی بیشتری باشد، طبیعتاً تأثیر منفی بیشتری

استفاده خود از این ابزار جدید تجدید نظر کنند (ibid, p. 103 - 104)؛ ولی راهکار فینبرگ، کاملاً اجتماعی و سیاسی است و نیازمند تشکیل شبکه‌های وسیع اجتماعی برای جنبش‌ها و اعتراضات مدنی نسبت به چالش‌های ناشی از تکنولوژی است و برای تحقق آن، در همان ابتدای کار، به ایجاد صدایی واحد از سوی اکثریت چشمگیری از مردم جامعه نیاز است تا دولتمردان و تولیدکنندگان به فکر اصلاح روش‌های تولید تکنولوژی مناسب بیفتند. از این حیث، گویی نصر تک‌تک انسان‌های مدرن را در ایجاد وضعیت موجود مسئول می‌داند و می‌گوید خود را مقصر و مسئول بدانید و «به خود آییند»؛ ولی فینبرگ می‌گوید تقصیر اصلی این مشکل با طراحان و سازندگان است و مردم هم اگر مسئولیتی دارند، صرفاً ساکت‌نبودن و اعتراض کردن است؛ بنابراین برای مطالبه حق خود «به پیش روید». البته شکی نیست که نصر نیز مخالفتی با روش‌های جمعی و ایجاد کمپین ندارد و درنهایت، توصیه فردگرایانه او نیز ممکن است به حرکت‌های جمعی منجر شود؛ ولی به‌رحال نقطه عزیمت روش توصیه‌شده نصر با تک‌تک افراد است و نقطه عزیمت روش توصیه‌شده فینبرگ، با حرکت گروهی و جمعی در قالب کمپین‌های اعتراضی.

با این اوصاف، پیش از آنکه در بخش راهکارها، میان آنان داوری و یکی از آنها یا وجه جمعی از هر دو نظر را گزینش کنیم، بهتر است با مقایسه مباحث ریشه‌ای‌تر، یعنی آسیب‌شناسی و ماهیت‌شناسی تکنولوژی، دید روشن‌تری در این باره پیدا کنیم.

۴-۲. مقایسه آسیب‌شناسی

در بخش آسیب‌شناسی، نقاط مشترک فراوانی میان نصر و فینبرگ دیده می‌شود؛ برای مثال، حجم عمده آسیب‌شناسی هر دو اندیشمند، به مسئله کلان محیط زیست معطوف است. همچنین بحث مهارت‌زدایی از کارگران یا فقر ناشی از تکنولوژی سرمایه‌سالار از دغدغه‌های هر دو اندیشمند است؛ باین‌حال، سه تفاوت

این کارهای عظیم علمی و مهندسی به‌تنهایی حلال مشکلات نخواهند بود. چاره‌ای نیست جز پاسخگویی به این پرسش‌ها و نظایر آنها و شایان توجه قرار دادن بُعد معنوی و ریشه‌های تاریخی زیست‌بومی که تا به امروز بسیاری از توجه به آن سر باز می‌زنند (نصر، ۱۳۷۷: ۲۰۶). در سوی دیگر، فینبرگ نیز طرد و انکار کلی تکنولوژی مدرن را برنمی‌تابد و با لحنی کنایه‌آمیز می‌گوید:

از روزگاری که محکومیت کلی تکنولوژی برای بسیاری از منتقدان اجتماعی پذیرفتنی به نظر می‌رسید، زمان چندانی نمی‌گذرد. این نگرش هنوز از میان نرفته و نوعی خوارداشت متفرعانه نسبت به تکنولوژی را در میان روشن‌فکرانی موجب شده است که با این همه، در زندگی روزمره‌شان بی‌وقفه از آن استفاده می‌کنند (Feenberg, 2005, p. 57).

یکی دیگر از وجوه بارز تفاوت راهکارهای نصر و فینبرگ، این است که راهکارهای نصر، بیشتر جنبه فردی دارند و برای تحقق آنها دست‌کم در همان مرحله اول، به ایجاد کمپین و گروه اجتماعی نیازی نیست؛ بدین‌معنا که وقتی او از عوارض استفاده از اتومبیل، گوشی تلفن همراه یا ماشین‌های جدید کشاورزی سخن می‌گوید، توقع دارد مخاطبان و شنوندگان، هریک به‌نوبه خود در اندیشه اصلاح الگوی مصرف خود از تکنولوژی باشند و در حد مقدور به روش سنتی بازگردند و تصریح می‌کند که توقع ندارد به‌صورت دست‌جمعی زندگی کاملاً ضدتکنولوژیک را (نظیر کاری که در برخی روستاهای بریتانیا انجام می‌شود) در پیش گیرند (Nasr, 2007, p. 104)؛ همچنین تصریح می‌کند امکان مقابله با تکنولوژی‌های کلی و عمومی نیست و مثلاً نمی‌توان توقع داشت که جامعه اسلامی به کلی برق و تلفن نداشته باشد (ibid, p. 103)؛ بلکه هرکس باید به سهم خود در استفاده از تکنولوژی مراقبت کند؛ مثلاً کشاورزان باید به نگهداری زمین‌های کوچک خود با روش‌های کشاورزی سنتی بسنده کنند و کاربران تلفن همراه، در نحوه و میزان

عمده در آسیب‌شناسی آنان از تکنولوژی وجود دارد:

۱. نصر یک سنت‌گراست و ابایی از نفی و طرد کلی مدرنیسم و تکنولوژی آن ندارد؛ بنابراین در آسیب‌شناسی تکنولوژی نیز از این حیث، نگاهی کاملاً جانبدارانه دارد و کمتر اثری از تحسین تکنولوژی مدرن یا برخی از انواع آن یا حتی پذیرفتن مزایای نسبی تکنولوژی مدرن در آثار او به چشم می‌خورد. در واقع، چنین به نظر می‌رسد که او با توجه به مبانی نظری خود، تصمیمش را دربارهٔ کلیت تکنولوژی مدرن گرفته است و اگر هم در مواردی، استفاده از آن را می‌پذیرد، آن را به تقدیر و خواست الهی ربط می‌دهد، نه به تمایل شخصی یا به سبب مزایای آن (see: Nasr, 2007, p. 100). همچنین شاید به همین دلیل، ابعادی منفی که او در تکنولوژی‌های مدرن می‌یابد، بسیار گسترده و متنوع هستند و از ابعاد علمی و فنی تا ابعاد هنری و زیبایی‌شناختی را دربرمی‌گیرند. در مقابل، فیبنرگ آسیب‌شناسی معتدل‌تری دارد که در بسیاری از موارد، متوجه برخی از انواع تکنولوژی مدرن است؛ ضمناً فیبنرگ همان‌طور که به مشکلات ناشی از تکنولوژی‌های مدرن توجه دارد، از مزایای آنها نیز سخن می‌گوید و از نگاه ویرانشهرانه به تکنولوژی حذر دارد؛ برای مثال، او در حوزهٔ علوم کامپیوتری، مزایای اینترنت را در حوزهٔ آموزش مجازی و تحصیلات آنلاین بیان می‌کند و مخالفت کلی با این امکانات سودمند را بی‌ثمر می‌شمارد (Feenberg, 2005, p. 60-62)؛

۲. نصر آسیب‌های تکنولوژی مدرن را به خود تکنولوژی مدرن نسبت می‌دهد و اصل وجود این تکنولوژی را اسباب ایجاد این وضعیت بحرانی می‌پندارد؛ ولی فیبنرگ عمدهٔ آسیب‌های تکنولوژی را معلول خطاهای شکل‌گرفته در نحوهٔ طراحی یا همان مرحلهٔ ابزاری‌سازی ثانویه می‌داند، نه به سبب اصل وجود آنها.

۳. زاویهٔ نگاه آسیب‌شناسانهٔ نصر، زاویه‌ای قدسی و متعالی است و بیش از آنکه نگران مشکلات مادی باشد، دغدغهٔ معنویت انسان مدرن را دارد. به همین سبب، او در

آسیب‌شناسی خود، بر رذایل اخلاقی انسان مدرن و معنویت‌زدایی و حرص‌افزایی تکنولوژی مدرن تأکید می‌کند؛ اما نگاه فیبنرگ، نگاهی زمینی و سکولار است و دغدغه‌های دینی و معنوی در آسیب‌شناسی او به چشم نمی‌خورد. به تعبیر دیگر، فیبنرگ عمدهٔ مشکلات تکنولوژی مدرن را در آسیب‌های مادی آن به‌ویژه برای اقشار کم‌درآمد جامعه می‌داند و در آثارش کمترین اشاره‌ای به آسیب‌های این پدیدهٔ مدرن برای دین و آخرت مردم نداشته است و به‌نوعی کمترین بحث دینی و مذهبی را در مباحث فلسفهٔ تکنولوژی خود دخالت نداده است؛ اما نصر دائماً دغدغه‌های دینی و معنوی خود را نیز به میان آورده است و نشان می‌دهد که مباحث فلسفه و اخلاق تکنولوژی را مجزا از مباحث دینی و الهی نمی‌داند. با توجه به این سه تفاوت عمده، به نظر می‌رسد آسیب‌شناسی نصر نسبت به فیبنرگ، بنیادی‌تر و همه‌جانبه‌تر است. از اینجا روشن می‌شود چرا راهکارهای این دو، تا این حد با هم متفاوت است؛ به‌ویژه با توجه به تفاوت دوم آسیب‌شناسی - که نصر مشکل را از خود تکنولوژی‌های مدرن می‌داند و فیبنرگ بحران را به نحوهٔ طراحی آنها ربط می‌دهد^۵ دریافته می‌شود که راهکارهای هر یک از آن دو با ابتنا بر این آسیب‌شناسی، کاملاً معقول است. با این حال برای فهمیدن اینکه چرا هر یک از این دو، به چنین آسیب‌شناسی متفاوتی رسیده‌اند، بهتر است بحث مبانی‌تر، یعنی نوع نگاه ایشان به ماهیت و ویژگی‌های تکنولوژی مدرن مقایسه شود.

۳-۴. مقایسهٔ ماهیت‌شناسی

در بحث شناخت ماهیت تکنولوژی و ویژگی‌های آن، شباهت‌هایی ظاهری میان نظرات نصر و فیبنرگ به چشم می‌خورد؛ از جمله اینکه هیچ‌یک از آنان، تکنولوژی مدرن را خنثی نمی‌دانند و معتقدند تکنولوژی مدرن، فرهنگ خاصی را با خود همراه دارد؛ با این حال، تفاوت‌های نگاه آنان به این مقوله، بسیار بنیادی‌تر است. در ادامه، برخی از مهم‌ترین تفاوت‌های آنان مطرح شده است:

مربوط است که آن هم در سطح ابزاری سازی ثانویه، با تأثیر از ملاحظات اجتماعی و اخلاقی موجود بر تکنولوژی تحمیل می‌شود. بر این مبناست که نصر هیچ آمیدی به جداسدن فرهنگ موجود از تکنولوژی مدرن ندارد؛ ولی فینبرگ معتقد است با دموکراتیک‌شدن تکنولوژی مدرن، ارزش‌های آن نیز اصلاح‌پذیرند.

۳. تفاوت دیگر نصر و فینبرگ، در آینده‌پژوهی تکنولوژی مدرن است؛ با این توضیح که فینبرگ، تکنولوژی مدرن را دارای پیشرفتی چندخطه و نامتعیین می‌داند و معتقد است عوامل بسیاری بر مسیر پیشرفت تکنولوژی اثرگذارند؛ ولی نصر نخست، تکنولوژی مدرن را در مسیر پیشرفت نمی‌داند و دوم، پیمودن این مسیر را برای تکنولوژی مدرن، ناگزیر و حتمی می‌شمارد و اعتقاد و آمیدی به تغییر مسیری یا اصلاح آن ندارد (نصر، ۱۳۷۹: ۱۱۳ و ۱۱۷).

با توجه به این تفاوت‌های عمیق در ماهیت‌شناسی تکنولوژی مدرن، تفاوت‌های موجود در بحث آسیب‌شناسی و ارائه راهکار نیز به‌طور کامل روشن می‌شود. اینکه نصر تکنولوژی مدرن را یکجا و بدون تفکیک انواع آن از هم می‌بیند و این ذات واحد را نیز دارای فرهنگی پست و زمینی می‌بیند و هیچ آینده روشنی نیز برایش متصور نیست، او را کاملاً محق می‌سازد که برای رهایی از وضعیت موجود، انسان مدرن را به طرد کلی تکنولوژی مدرن و بازگشت به تکنولوژی سنتی سفارش کند. در مقابل، نگاه تجربه‌گرای فینبرگ که حساب تکنولوژی‌های گوناگون را از هم جدا می‌کند و ارزش‌ها و فرهنگ هر یک را نیز به شرایط خاص اجتماعی و اخلاقی خاص خود وابسته می‌داند و آینده تکنولوژی را نیز ثابت و ازپیش‌تعیین‌شده نمی‌داند، طرح او برای پیشنهاد تکنولوژی‌های بدیل و تلاش او را برای اصلاح این وضعیت با همین تکنولوژی مدرن، ولی با اصلاحات دموکراتیک، کاملاً معقول می‌سازد.

بنابراین برای داوری نهایی میان این دو رویکرد، باید مبانی عمیق‌تر این دو اندیشمند در بحث ماهیت‌شناسی

۱. شاید ریشه‌ای‌ترین تفاوت نصر و فینبرگ به تکنولوژی، نگاه ذات‌گرایانه نصر و دیدگاه ساخت‌گرایانه و تجربه‌نگر فینبرگ است. توضیح اینکه نصر اساساً تکنولوژی مدرن را از بنیاد با تکنولوژی سنتی متفاوت می‌داند و آن را برخاسته از روحیه کلی انسان‌گرا و مادی قلمداد می‌کند و می‌گوید این روحیه بر سرتاسر تکنولوژی مدرن سیطره دارد (Nasr, 1994, p. 181-190)؛ حال آنکه فینبرگ با ذات‌گرایی تکنولوژیک مخالف است و این نوع نگاه را تبیین کاملی از ماهیت تکنولوژی نمی‌داند و به‌صراحت می‌گوید «معتقدم که می‌توانم از بسیاری مسائل مربوط به ذات‌گرایی، به‌ویژه موضع ضدمدرنیسم آن بپرهیزم» (Feenberg, 2005, p. 51). درواقع او از بین دو رویکرد اصلی به ماهیت تکنولوژی، یعنی رویکرد ذات‌گرایانه و رویکرد ساخت‌گرایانه اجتماعی با زمینه مطالعات تجربی، خود را متعلق به سنت دوم می‌داند و تنها از برخی اغراق‌های تجربه‌گرایانه ایشان تبری می‌جوید و اگر هم التفاتی به مباحث ذات‌گرایان دارد، این التفات به مباحث ماهیت‌شناسی نیست؛ بلکه به بخش آسیب‌شناسی ایشان است. به دیگر سخن، نصر تکنولوژی مدرن را یک واحد کلی و بسته کامل، با ویژگی‌های مشخص و کلی می‌داند؛ ولی فینبرگ به تکنولوژی‌های مدرن، آن هم به گونه تجربی، نظر دارد که هر یک از این تکنولوژی‌ها اقتضانات ویژه خود را دارند.

۲. در بحث خشی‌نبودن تکنولوژی مدرن که از نقاط مشترک دیدگاه‌های نصر و فینبرگ در بخش ماهیت‌شناسی است، اختلافی عمیق وجود دارد و آن اینکه نصر، پیرو ذات‌گرایی تکنولوژیک خود، کل تکنولوژی مدرن را حاوی ارزش‌ها و فرهنگی خاص می‌داند که آن هم عبارت است از فرهنگ مادی‌گرایانه زمینی همراه با حرص و سیری‌ناپذیری. همچنین این تکنولوژی ارتباطی محکم با علم مدرن و سکولار دارد و از هنر و ذوق زیبایی‌شناسانه جدا شده است؛ اما ارزش‌باری‌ای که فینبرگ از آن سخن می‌گوید، ویژه کلیت تکنولوژی مدرن نیست؛ بلکه به تکنولوژی‌های مدرن

تکنولوژی مدرن و عمیق‌تر از آن، نگاه آنان به کمال حقیقی انسان بررسی شود. به عبارت بهتر، اگر اندیشه سکولار و انسان‌گرایانه و مادی‌انگار مدرن بر حق باشد، حق با فیبنرگ است؛ اینکه در نهایت همین مردم هستند که باید با مشارکت در روند طراحی تکنولوژی مدرن، خواسته‌های خود را به کرسی بنشانند و از امکانات و مزایای تکنولوژی مدرن، هرچه بیشتر بهره‌گیرند و از آسیب‌هایش بپرهیزند؛ ولی اگر نگاه متعالی و قدسی‌نگر سستی صحیح باشد، چاره‌ای جز کنار نهادن تکنولوژی نیست و بازگشت به سبک زندگی سستی با مؤلفه‌های خاص آن نیست.

۵. بحث و نتیجه‌گیری

اکنون که میزان اشتراکات و اختلافات این دو اندیشمند روشن شده است، آیا برای یافتن راه‌حلی نو براساس این مقایسه، وجه‌جمعی میان نظرات ایشان هست؛ یعنی آیا می‌شود راهکاری ترکیبی از مجموع راهکارهای نصر و فیبنرگ پیدا کرد که در آن به دغدغه‌های هر دو اندیشمند توجه شده باشد. برای بررسی چنین امکانی، فهرست اشتراکات نظر این دو اندیشمند، یاری‌رسان خواهد بود:

۱. تکنولوژی مدرن، هرگز خشتی نیست و فرهنگ و

ارزش‌های خاصی را با خود به همراه می‌آورد؛

۲. روند کنونی این تکنولوژی چنان بوده است که آسیب‌های گوناگونی را به‌طور مستقیم و غیرمستقیم برای زندگی انسان به همراه آورده است؛

۳. در مواجهه با این وضعیت، نشستن و نگرستن روا نیست و انسان مدرن باید با حرکتی متفاوت از آنچه تا کنون در پیش گرفته، شرایط را اصلاح کند.

با توجه به اختلافات پرشمارتر نصر و فیبنرگ (که شرح مفصلش در بخش پیشین گذشت) نسبت به مشترکاتشان، یافتن راهکاری رضایت‌بخش برای هر دو اندیشمند، دشوار به نظر می‌رسد؛ ولی نگاهی همدلانه و جدی‌تر به اشتراکات نظر ایشان و تسامح نسبت به برخی اختلافات، در برخی شرایط، راهگشای یافتن یک پیشنهاد

مرضی‌الطرفین است.

برای این کار، بهتر است بحث را به شرایط کنونی کشور خود منحصر کنیم. اگر پذیرفته باشد که مردم ایران، با توجه به فرهنگ و تمدن دیرینه خود، علاقه‌مند به سنت‌های مذهبی و اخلاقی خود و حفظ آن هستند و ازسویی دغدغه توسعه و پیشرفت در عرصه‌های علمی و تکنیکی را دارند - که ظاهر امر گویای همین وضع است - به نظر می‌رسد نسخه‌ای تلفیقی از راهکارهای نصر و فیبنرگ برای ایشان سودمند است. با این وصف، چه راهکاری وجود دارد که هم دغدغه‌های سنت‌دوستانه نصر را برآورد و هم سبب اصلاح تکنولوژی ایرانی به شیوه دموکراتیک شود.

به نظر می‌رسد راهکار «مقاومت مردمی در برابر تکنولوژی‌های ناهمخوان با سنت و فرهنگ ایرانی»، نسخه معقول و توصیه‌شده‌ای است که نظرات هر دو اندیشمند را برآورده می‌کند. توضیح آنکه این راهکار نخست، برآورنده سفارش‌های نصر است؛ زیرا اصل اول راهکار او، استفاده نکردن کورکورانه از تکنولوژی مدرن بود و اگر ملاک مقاومت مردمی، همخوانی تکنولوژی با سنت و فرهنگ ایرانی باشد، خودبه‌خود پس از طرد تکنولوژی ناهمخوان، اقبال به سمت تکنولوژی اصیل و سنتی ایرانی بیشتر خواهد شد. از سوی دیگر، چنین راهکاری، مطابق خواسته فیبنرگ است؛ زیرا او معتقد بود تکنولوژی باید دموکراتیزه شود و اگر بیشتر مردم ایران، در برابر برخی از انواع تکنولوژی مدرن، به هر دلیلی، از جمله ناهمخوانی آن با سنت ایرانی، مقاومت کنند، خواسته فیبنرگ نیز محقق شده است؛ حتی اگر این مقاومت اکثریت، در مقابل کلیت تکنولوژی مدرن باشد.

البته این مقاومت می‌تواند هم به گونه فردی باشد، آن‌گونه که مدنظر سیدحسین نصر است؛ یعنی تحریم تکنولوژی‌های ناهمخوان با سنت و فرهنگ ایرانی، و هم می‌تواند جنبه اجتماعی سیاسی داشته باشد و کمپین‌هایی برای اعتراض به تولید و طراحی تکنولوژی‌های نامتناسب ایجاد شود. این از معدود اختلافات نظر نصر و فیبنرگ

۳. افزایش سطح حساسیت و وسواس مردم برای مواجهه با تکنولوژی‌های مدرن: این تصور، بسیار مضر است که استفاده حداکثری از واپسین دستاوردهای تکنولوژیک، نشان‌دهنده شأن و شخصیت اجتماعی است و می‌توان با تبلیغات مناسب، چنین تصویری را اصلاح کرد و به مردم نشان داد که باید تا حد ممکن، در انتخاب تکنولوژی‌ها دقت و وسواس به خرج دهند. این کار با روش‌های مناسب امکان‌پذیر است و باید تجارب موفق ما در اصلاح فرهنگ راهنمایی‌راندگی (همچون فرهنگ بستن کمربند ایمنی) یا نکشیدن سیگار در ادارات و مراکز عمومی، سرلوحه این دست کارهای تبلیغی باشد.

۴. تفکیک استفاده حداقلی و استفاده حداکثری و روشن کردن ضرورت این تفکیک برای مردم: یکی از دغدغه‌های حسین نصر این است که گرچه نمی‌توان جلوی برخی از انواع تکنولوژی را گرفت، دست‌کم باید در استفاده از آنها حد معقول و اعتدال را رعایت کرد. بنابراین درست است که برخی از انواع تکنولوژی گریزناپذیرند؛ اما این بدان معنا نیست که باید از همه امکانات یک تکنولوژی، حتی بدون اینکه نیازمند آن باشیم، به نحو حداکثری استفاده کنیم؛ برای مثال، باید به مردم آموزش داد که استفاده از تکنولوژی تلفن همراه، صرفاً برای زمان‌های ضروری است که غیر از تلفن همراه، هیچ روش و ابزار دیگری کارگر نیست و در مواردی که نیاز ضروری به استفاده از این وسیله وجود ندارد، نباید بی‌دلیل از آن استفاده یا به آن اتکا کرد؛ برای مثال، نباید رسم و آیین پسندیده دینی و ملی «صله ارحام» و «دید و بازدید» را با این وسیله انجام داد یا آن را رفع و رجوع کرد. اگر در امر فرهنگ‌سازی، چنین استفاده‌ای از تلفن همراه، قبیح شمرده شود، رفته‌رفته شرم اجتماعی لازم برای چنین استفاده‌ای در جامعه رواج خواهد یافت و به تدریج این نوع استفاده از تکنولوژی، منسوخ خواهد شد.

نتیجه بحث اینکه اگر جامعه‌ای اراده حفظ سنت‌های

است که با یکدیگر مانع‌الجمع نیستند و اتفاقاً استفاده از هر دو روش، نتیجه بهتر و سریع‌تری خواهد داشت. درعین حال، به نظر نگارنده، ضریب نفوذ و تأثیر راهکار فردی بیشتر است؛ زیرا تحریم فردی، به همبستگی دیگران وابسته نیست و در جامعه چندصدایی نیز که اکثریت مطلق برای یک خواسته اجتماعی وجود ندارد، اثرگذار است؛ هرچند این اثرگذاری محدود باشد.

ممکن است به‌حق گفته شود که تعیین مصادیق تکنولوژی‌های همخوان با سنت و فرهنگ ایرانی، کاری بسیار دشوار است و اصل مسئله نیز در همین جاست. در پاسخ به این اشکال بسیار مهم و دقیق، باید گفت برای اینکه روشن شود از میان تکنولوژی‌های مدرن کدام یک با فرهنگ و سنت ایرانی همخوان نیستند، چند راهکار پیشنهاد می‌شود:

۱. تهیه فهرستی جامع و مدون از مؤلفه‌های اساسی فرهنگ و سنت ایرانی که در مقابل تکنولوژی مدرن آسیب‌پذیر هستند و باید تا حد ممکن حفظ شوند. نهادهای مسئول همچون «شورای عالی انقلاب فرهنگی» یا «وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی» یا مراکز علمی و پژوهشی همچون «انجمن حکمت و فلسفه» یا «مرکز الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت»، و با کمک دانشمندان و نخبگان دانشگاهی، به‌ویژه روانشناسان و جامعه‌شناسان می‌توان این فهرست جامع را تهیه کرد و در اختیار رسانه‌های کلان برای تبلیغ قرار داد.

۲. آسیب‌شناسی تکنولوژی‌های نوین در همان مراحل آغازین معرفی و رواج: تکنولوژی‌های نوین باید تا حد ممکن آسیب‌شناسی شوند و آن دسته از تکنولوژی‌هایی که آسیب‌های جبران‌ناپذیری به فرهنگ و سنت ایرانی اسلامی وارد می‌کنند، به‌طور صریح به مردم شناسانده شوند؛ برای مثال، شبکه‌های ماهواره‌ای خاص که با فیلم‌های جهت‌دار، عامدانه به دنبال نابودی بنیان خانواده هستند یا بازی‌های رایانه‌ای و موبایلی مخرب و مغایر با عقاید اصیل ایرانی، به مردم معرفی شوند.

Theory and Technology Studies: Reflections on Bridging the Gap". in: *Modernity and Technology*. edited by: T. Misa. P. Brey and A. Feenberg. MIT Press. Cambridge. pp. 73-104.

12- Feenberg, Andrew .(2005). "Critical Theory of Technology: An Overview". *Tailoring Biothechnologies*. Vol. 1. Issue 1. pp. 47-64.

13- Feenberg, Andrew .(2008). "Heidegger. Marcuse and the Critique of Technology Critical Theory and Metaphysics: A Symposium. Humanities Institute. Simon Fraser University. Vancouver.

14- Feenberg, Andrew .(2009). "Critical Theory of Technology". in: *A Companion to the Philosophy of Technology*. Edited by J. K. B. Olsen. S. A. Pedersen and V. F. Hendricks. Blackwell Publishing Ltd. West Sussex. pp. 146-153.

15- Feenberg, Andrew .(2010). *Between Reason and Experience: Essays in Technology and Modernity*. The MIT Press. Cambridge. Massachusetts. London.

16- Nasr, Seyyed Hossein .(1993). *The Need for a Sacred Science*. kurzon press ltd. United Kingdom.

17- Nasr, Seyyed Hossein .(1994). *A Young Muslim's Guide to the Modern World*. second edition. KAZI publication. Chicago.

18- Nasr, Seyyed Hossein .(1996). *Religion and the Order of Nature*. Oxford university press. Newyork.

19- Nasr, Seyyed Hossein .(1997). *Man and Nature. the Spiritual Crisis in Modern Man*. ABC international group. KAZI publications. Chicago.

20- Nasr, Seyyed Hossein .(2001). *Islam and the Plight of Modern Man*. ABC international group. KAZI publications. Chicago.

21- Nasr, Seyyed Hossein .(2007). *Islam. Science. Muslims and Technology*. Al-Qalam publishing. Sherwood Park. Canada.

خود را داشته باشد و تکنولوژی یا تکنولوژی‌های مدرن را در تعارض با این سنت‌ها ببیند، با مقاومتی فعالانه در مقابل استفاده از این تکنولوژی یا تکنولوژی‌ها خواهد توانست به‌طور نسبی از آسیب‌های تکنولوژی مدرن در امان بماند و احتمالاً مسیر تکنولوژی مدرن را تغییر دهد.

منابع

۱- فیبرگ، اندرو، (۱۳۹۳)، «ایرانیان به جنبه اجتماعی استاندارد توسعه توجه نمی‌کنند»، روزنامه شرق، ش ۲۰۸۵.

۲- مارکوز، هربرت، (۱۳۷۸)، انسان تک‌ساختی، ترجمه محسن مؤیدی، تهران، انتشارات امیرکبیر، چ ۴.

۳- نصر، سیدحسین، (۱۳۷۷)، «انسان و طبیعت، بحران معنوی انسان متجدد»، نقد و نظر، سال ۴، ش ۳ و ۴، ص ۲۰۴-۲۱۳.

۴- نصر، سیدحسین، (۱۳۷۹)، «تأملاتی درباره انسان و آینده تمدن»، ترجمه مرتضی فتحی‌زاده، پژوهش‌های فلسفی کلامی، ش ۴، ص ۱۱۲-۱۲۳.

۵- نصر، سیدحسین، (۱۳۸۵)، «اسلام، مسلمانان و تکنولوژی مدرن»، ترجمه محمدرضا امین، سیاحت غرب، ش ۳۶، ص ۵-۲۳.

۶- نصر، سیدحسین، (۱۳۸۶)، اسلام سنتی در دنیای متجدد، ترجمه محمد صالحی، تهران، دفتر پژوهش و نشر سهروردی.

۷- نصر، سیدحسین، (۱۳۹۱)، در مسیر سنت‌گرایی، مصاحبه و ویرایش: سیدمسعود رضوی، تهران، نشر علم.

8- Feenberg, Andrew .(1996). "Marcuse or Habermas: Two Critiques of Technology". *Inquiry*. vol. 39. p. 45-70.

9- Feenberg, Andrew .(1999). *Questioning Technology*. Routledge. London and New York.

10- Feenberg, Andrew .(2002). *Transforming Technology: A Critical Theory Revised*. Oxford University Press. New York.

11- Feenberg, Andrew .(2003). "Modernity